

TRANG SỨC - NÉT ĐẸP VĂN HOÁ TRUYỀN THỐNG CỦA ĐỒNG BÀO X'TIÊNG

VŨ ĐÌNH TÂM*

Từ xưa đến nay, trang sức có ý nghĩa rất quan trọng trong văn hoá tộc người và là món ăn tinh thần không thể thiếu của đồng bào. Trang sức của người X'Tiêng xưa khá đa dạng và phong phú, hầu như ngoài việc làm đẹp ra, người ta tin là nó còn có chức năng bảo vệ sức khỏe. Trong các dịp lễ tết, lễ hội truyền thống, trang sức được mọi người X'Tiêng sử dụng như nhau, không có sự phân biệt giữa người giàu với người nghèo. Nó trở thành nếp sống truyền thống, một bản sắc văn hoá dân tộc của tộc X'Tiêng ở Bình Phước. Nếu như nhìn vào trang phục của người X'Tiêng có sự phân biệt rõ ràng theo giới tính nam nữ, thì ở trang sức của người X'Tiêng ở Bình Phước cũng có sự tương đồng, họ đều đeo vòng kiềng, khuyên tai, vòng chân, vòng tay, vòng cườm... bằng bạc, bằng gỗ ở cổ, tay, chân.

Vòng kiềng là loại vòng sử dụng đeo ở cổ, được làm bằng bạc, loại này thường có đường kính khoảng 15 - 25 cm, thiết diện cắt ngang là hình tròn, vòng ở phần giữa lớn hơn hai đầu, hai đầu của vòng thường vót nhỏ lại dần, đầu cuối của vòng thường vắn lại thành dấu hỏi, móc với nhau hoặc hai đầu vắn thành hình lò xo, đầu bên này cuốn vào đầu bên kia bằng hai vòng lò xo nhỏ, loại này có thể nới rộng hoặc thu hẹp chiếc vòng đeo được dễ dàng khi đeo vòng vào cổ hoặc tháo ra.

Người X'Tiêng xưa có thể đeo rất nhiều vòng, đặc biệt là phụ nữ. Vòng kiềng đeo ở cổ còn thể

hiện khá rõ trong tục cưới xin. Khi con trai lấy vợ thì người mẹ bên gia đình con trai cho con dâu ít nhất là một vòng kiềng để thể hiện tình cảm mẹ chồng với con dâu, chiếc vòng kiềng đó được người con dâu đeo nó mãi bên người.

Khuyên tai là một đồ trang sức không thể thiếu được của người X'Tiêng ở Bình Phước, loại hình này chủ yếu làm bằng chất liệu là bạc. Khuyên tai có rất nhiều loại lớn, nhỏ khác nhau: loại nhỏ có đường kính khoảng 2,5cm, thiết diện mặt cắt khoảng 1mm, người trẻ chỉ đeo một vòng ở mỗi tai, còn người già họ thường đeo nhiều vòng ở hai tai; loại lớn có đường kính khoảng 5 - 7cm, thiết diện hình tròn hoặc có loại hình khuyết, thiết diện cắt ngang của nó là 1cm; ngoài ra, còn có nhiều loại hình hoa tai hình con đĩa, dài khoảng 3cm, thiết diện cắt ngang khoảng 0,5cm hoặc lớn hơn.

Vòng tay là một loại trang sức được người phụ nữ X'Tiêng ở Bình Phước ưa chuộng, được chế tạo vừa đủ để đeo vào tay, hai đầu để hở, vòng thường có thiết diện cắt ngang hình tròn hoặc hình chữ D, dày khoảng 0,5 cm, đều toàn thân vòng. Loại vòng đồng này hiện nay vẫn thấy người phụ nữ X'Tiêng đeo trong các ngày lễ cưới hỏi, nhưng điều đặc biệt là chỉ đeo ở tay trái. Người đàn ông X'Tiêng ở Bình Phước còn đeo một loại vòng đồng có kết cấu giống như lò xo từ cổ tay đến khuỷu tay.

Ngày xưa, người đàn ông thường hay phải chiến đấu, nên chiếc vòng tay trở thành vật che đỡ trong khi chiến đấu, đồng thời, nó thể hiện tố chất tráng sĩ của người đàn ông trong xã hội bấy giờ.

* Bảo tàng Bình Phước

Ngoài những tính chất như trên thì loại vòng này được dùng như thứ trang sức làm đẹp trong những ngày hội, lễ cưới. Loại vòng này (ngày xưa) chỉ có một số gia đình giàu có sắm được, vì theo những thông tin thực tế từ chuyển diên dã vừa qua thì một vòng như vậy ngày xưa phải đổi ngang một con heo với trọng lượng là 30 kg.

Vòng chân bằng đồng cũng có kết cấu như vòng tay, tức là kết cấu kiểu lò xo, có thiết diện hình chữ D. Hai loại vòng này đều có kết cấu kiểu lò xo, khi ta kéo dãn ra thì chiếc vòng sẽ trở thành một thanh đồng dài, vòng chân là một loại trang sức đeo làm đẹp chứ không thể hiện sức mạnh cao bằng vòng tay. Phụ nữ X'Tiêng ở Bình Phước còn đeo ở cổ, tay nhiều vòng bằng hạt cườm, được kết cấu với các hạt có màu sắc khác nhau và hình thù của hạt cườm hoặc là hình đa giác, hoặc là hình tròn có bán kính 0,5 cm, hoặc các hạt cườm nhỏ hơn khoảng 1mm, với người phụ nữ đeo vòng hạt cườm chỉ nhằm mục đích làm đẹp, ngoài ra còn để đính lên trang phục, trên váy, khố, cấu tạo nên những nét văn hoá uốn lượn sinh động và trang trọng, thể hiện rất linh hoạt trong sự đan xen màu. Trên váy, áo phụ nữ được đính các hạt cườm ở các tua diềm áo (xai), ở dưới váy. Kiểu sử dụng trang sức này có phần công phu, tỉ mỉ, không phải ai cũng làm được, nên chưa được sử dụng nhiều trong lễ hội mà chỉ có một số ít được trang sức theo kiểu này. Ngày trước, kiểu trang sức hạt cườm trên váy, khố, áo chủ yếu là ở những gia đình giàu có.

Điều đáng chú ý là, những hạt cườm được trang trí như những chiếc nỏ đan cài vào nhau, hay những đường diềm gấp khúc. Theo thông tin qua đợt khảo sát của chúng tôi thì người X'Tiêng trang trí những hoa văn bằng hạt cườm trên áo như vậy là biểu hiện như những hàng rào chống giặc ngoại xâm, trong đó có những hoa văn giống lá cây đùng đình (lá cây đùng để nguy trang trong kháng chiến).

Trước đây, khi chưa có hạt cườm để luồn vải tạo hoa văn, thì người X'Tiêng dùng chì để làm, họ nấu chì bằng một cái nồi đất để chì nóng chảy, sau đó, dùng một chiếc que nhỏ vót nhọn một đầu tròn, đường kính khoảng 1mm dài khoảng 30cm, chấm vào chì đã nấu chảy cho chì bám vào đầu que nhọn, sau đó đưa ra nhúng vào nước lạnh tạo ra các hạt

chì khoảng 2mm có lỗ nhỏ ở giữa. Loại vòng cườm này thường chỉ có một dây và được kết nối với nhau cứ 14 hạt cườm màu trắng là 3 hạt cườm màu vàng và tiếp theo là cứ 3 viên cườm màu xanh hoặc màu vàng thì có một hạt cườm màu đỏ ở giữa, cứ như vậy, khi nào kết nối với nhau dài khoảng 30-35cm, vừa sử dụng là được.

Người X'Tiêng xưa ở Bình Phước còn sử dụng vòng cườm được trang trí bằng hạt màu trắng, loại vòng cườm này dài khoảng 35 - 40cm dùng để đeo ở cổ, càng nhiều càng tốt, tuy nhiên, giá trị kinh tế không cao. Ngoài ra, họ còn tận dụng những hạt cây trong rừng để làm nên đồ trang sức cho mình, thường thì ngày xưa họ đi nhặt những hạt cây trong rừng về, đục lỗ từng hạt và xâu lại thành một vòng giống như vòng cườm và được sử dụng đeo ở cổ để làm đẹp.

Như vậy, các loại hình trang sức bằng kim loại, mà đặc biệt là đồ trang sức bằng bạc của người X'Tiêng, ngoài chức năng làm đẹp, theo đồng bào ở đây cho biết, đeo những trang sức bằng bạc còn để tránh gió độc, bảo vệ sức khỏe và trừ ma quỷ, trừ tà...

Ngày nay, việc sử dụng trang sức cũng như các giá trị văn hoá truyền thống xưa của dân tộc X'Tiêng đang ngày càng bị mai một dần. Một mặt do yếu tố giao lưu văn hoá, tiếp nhận văn hoá với người Kinh, nên ở địa bàn của người X'Tiêng xuất hiện nhiều đồ trang sức mới như vàng, bạc... Lốp nam, nữ thanh niên có xu hướng dùng đồ trang sức của miền xuôi, như: đồng hồ đeo tay, nhẫn vàng, dây chuyền... nay trở thành một thị hiếu của thanh niên nam nữ dân tộc X'Tiêng. Vì vậy, sự mất dần các trang sức truyền thống xưa, như: vòng kiềng, khuyên tai, vòng tay, vòng chân, vòng cườm... là một lý do gần như tất yếu. Nhưng ta không thể phủ nhận sạch trơn những văn hoá mang tính chất truyền thống đó, mà nay nó vẫn được lưu giữ lại ở các cụ già sinh sống ở đây. Điều này phản ánh sự phát triển kinh tế của đồng bào, phản ánh bộ mặt nông thôn miền núi ngày càng phát triển. Tuy nhiên, dù phát triển đến đâu thì đồ trang sức cổ truyền vẫn gắn bó mãi với họ, vẫn là nét đẹp văn hoá truyền thống của đồng bào tộc người X'Tiêng ở Bình Phước./

V.Đ.T